

ОБРАЗ СХОДУ В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: ПОЕТИКА, ІМАГОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРОСОФІЯ

THE IMAGE OF THE EAST IN PANTELEIMON KULISH'S ARTISTIC WORLD: POETICS, IMAGOLGY, AND CULTURAL PHILOSOPHY

Останіна Г.Г.,

orcid.org/0000-0001-6030-9278

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної і спеціальної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

У статті здійснено комплексний аналіз образу Сходу в художньому світі Пантелеймона Куліша крізь призму поетики, імагології та культурософії. Досліджено особливості художнього моделювання орієнтального простору в поемах «Магомет і Хадиза», «Маруся Богуславка», «Дума про татарина й арапа» та віршованій драмі «Байда, князь Вишневецький». З'ясовано, що орієнтальний дискурс письменника не зводиться до романтичної екзотизації мусульманського світу, а виступає складною художньою системою, у якій поєднуються історіософські уявлення, міжкультурний діалог, релігійно-етичні пошуки та осмислення цивілізаційних контактів між Україною, Європою й Сходом.

Особливу увагу приділено імагологічному виміру творчості Пантелеймона Куліша, у межах якого образ Іншого формується через взаємодію історичних, культурних, етнічних і релігійних уявлень. Доведено, що письменник послідовно відходить від традиційних стереотипів української літератури щодо мусульманського світу, створюючи багатовимірні образи турка, араба, татарина та представників османської цивілізації. Орієнтальні персонажі постають не лише як історичні супротивники, а й як носії моральних чеснот, духовної культури, державницького мислення та високої етики.

Установлено, що культурософська концепція Куліша ґрунтується на ідеї взаємодії цивілізацій, де Схід і Захід осмислюються як взаємодоповнювальні складники світової культури. Художня рецепція ісламу, Корану, східної історії та культурної традиції засвідчує прагнення митця до формування моделі міжкультурного порозуміння, що значно випереджала літературні тенденції його доби. Образ Сходу в творчості письменника набуває значення не лише історичного чи географічного простору, а й своєрідної філософської категорії, через яку осмислюються проблеми свободи, національної ідентичності, духовного вибору та історичної долі України.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі образу Сходу в художньому світі Пантелеймона Куліша крізь призму поетики, імагології та культурософії. Уперше орієнтальний дискурс письменника розглянуто як структуротворчий компонент його художньої моделі світу, що визначає особливості міжкультурної взаємодії та реалізує авторську історіософську концепцію.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, образ Сходу, орієнтальний дискурс, імагологія, поетика, орієнталізм, міжкультурний діалог.

The article presents a comprehensive analysis of the image of the East in the artistic world of Panteleimon Kulish from the perspectives of poetics, imagology, and cultural philosophy. It examines the artistic representation of the Oriental space in the poems *Muhammad and Khadijah*, *Marusia Bohuslavka*, *The Duma about the Tatar and the Arab*, and the verse drama *Baida, Prince Vyshnevetskyi*. The study demonstrates that Kulish's Oriental discourse goes beyond the romantic exoticization of the Muslim world. Instead, it functions as a complex artistic system that combines historiosophical ideas, intercultural dialogue, religious and ethical reflection, and an interpretation of civilizational contacts between Ukraine, Europe, and the East.

Particular attention is paid to the imagological dimension of Kulish's works, in which the image of the Other is constructed through the interaction of historical, cultural, ethnic, and religious perceptions. The study proves that the writer consistently departs from the traditional stereotypes of Ukrainian literature concerning the Muslim world. Instead, he creates multidimensional images of Turks, Arabs, Tatars, and representatives of the Ottoman civilization. These Oriental characters appear not only as historical opponents but also as bearers of moral values, spiritual culture, statesmanship, and high ethical principles.

The research establishes that Kulish's cultural philosophy is based on the idea of interaction between civilizations. Within this concept, the East and the West are interpreted as complementary components of world culture. His artistic interpretation of Islam, the Qur'an, Eastern history, and cultural traditions reflects the writer's aspiration to develop a model of intercultural understanding that significantly anticipated the literary tendencies of his time. In Kulish's works, the image of the East acquires the meaning of not only a historical or geographical space but also a philosophical category through which the author reflects on freedom, national identity, moral choice, and the historical destiny of Ukraine.

The scientific novelty of the study lies in its comprehensive analysis of the image of the East in Panteleimon Kulish's artistic world through the perspectives of poetics, imagology, and cultural philosophy. For the first time, the writer's Oriental discourse is interpreted as a structural component of his artistic model of the world, which shapes intercultural interaction and embodies his historiosophical conception.

Key words: Panteleimon Kulish, image of the East, Oriental discourse, imagology, poetics, cultural philosophy, Orientalism, intercultural dialogue.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Пантелеймон Куліш належить до тих українських письменників XIX століття, чия художня творчість значно розширила просторові й культурні межі національної літератури. Його зацікавлення історією, релігією та культурою народів Сходу стало одним із проявів прагнення осмислити місце України в ширшому цивілізаційному контексті. На відміну від значної частини романтиків, для яких орієнтальний світ здебільшого залишався екзотичним тлом або художньою умовністю, Куліш вибудував складну систему взаємодії українського, європейського та східного культурних просторів.

У сучасному літературознавстві орієнтальний дискурс дедалі частіше розглядається не лише як сукупність екзотичних мотивів чи сюжетів, а як форма репрезентації Іншого, що відображає особливості історичної пам'яті, національної самосвідомості та міжкультурної комунікації. У цьому контексті художня спадщина Пантелеймона Куліша відкриває широкі можливості для переосмислення традиційних уявлень про український літературний орієнталізм. Його твори демонструють прагнення подолати одновимірне сприйняття мусульманського світу, поєднуючи історичну достовірність, романтичну поетику, культурософські узагальнення та філософію міжцивілізаційного діалогу.

Попри значну кількість кулішезнавчих студій, проблема художнього моделювання образу Сходу досі не отримала комплексного висвітлення на перетині поетики, імагології та культурософії. Здебільшого дослідники аналізували окремі твори письменника або зосереджувалися на історичних, біографічних чи ідеологічних аспектах його творчості. Натомість образ Сходу як цілісна художня система, що об'єднує символіку, поетику, систему персонажів, просторові моделі та культурні смисли, потребує спеціального наукового осмислення.

Саме тому актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу орієнтального дискурсу Пантелеймона Куліша як складника української літературної моделі міжкультурної взаємодії, що поєднує романтичне світобачення, історіософські концепції та культуротворчі ідеї письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Пантелеймона Куліша вже понад століття перебуває в центрі уваги українського літературознавства. Багатогранність його творчої спадщини, що охоплює художню літературу, історіософію, перекладацьку діяльність, публіцистику,

етнографію та культуротворчі проекти, зумовила формування окремого напрямку гуманітарних студій – кулішезнавства. Водночас інтенсивне переосмислення художнього світу письменника в останні десятиліття актуалізувало необхідність нових методологічних підходів, серед яких особливого значення набувають імагологія, літературний орієнталізм, історична поетика та культурософія.

Перші ґрунтовні оцінки творчості Пантелеймона Куліша належать його сучасникам і представникам української гуманітарної думки кінця XIX – початку XX століття. Праці Івана Франка, Бориса Грінченка, Михайла Грушевського, Миколи Зерова, Осипа Маковея заклали підвалини наукового осмислення його творчої спадщини, акцентувавши увагу на історичній концепції письменника, мовотворчій діяльності, ролі в розвитку української літератури та неоднозначності його світоглядних позицій. Уже тоді дослідники звертали увагу на складність поєднання в художньому мисленні Куліша романтичної національної ідеї з прагненням інтегрувати українську культуру до загальноєвропейського культурного простору.

Новий етап розвитку кулішезнавства пов'язаний із працями Віктора Петрова, який одним із перших запропонував інтерпретувати художній світ Куліша як систему внутрішніх суперечностей. На думку дослідника, світогляд письменника розгортався між полюсами власного і чужого, національного й універсального, романтизму і просвітництва, що визначає особливу складність його художньої моделі світу [4]. Саме ця концепція відкрила можливість аналізувати творчість митця не лише в історико-літературному, а й у культурософському вимірі.

Вагомий внесок у сучасне осмислення творчої спадщини Пантелеймона Куліша зробили Євген Нахлік, Василь Івашків, Михайло Скринник, Микола Жулинський, Олеся Федорук, Тамара Гундорова, Григорій Грабович, Світлана Ковпик, Іванна Девдюк, Володимир Погребенник та інші дослідники. У їхніх працях висвітлено історіософські концепції письменника, його культуротворчу діяльність, особливості поетики, драматургії, перекладацької спадщини, фольклористичних зацікавлень і мовотворчої практики. Проте орієнтальна проблематика найчастіше розглядається фрагментарно, у межах аналізу окремих поем або драматичних творів, без цілісного осмислення образу Сходу як самостійної художньої системи.

Важливим теоретичним підґрунтям для сучасного дослідження орієнтального дискурсу є праці Едварда Саїда, який визначив орієнталізм як

особливу культурну модель репрезентації Сходу в європейській традиції. Подальший розвиток імагологічних студій у працях Даніеля-Анрі Пажо, Йоопа Леерссена та інших компаративістів сприяв переосмисленню образу Іншого як складного культурного конструкта, що формується внаслідок історичних контактів, політичних процесів і художньої рецепції. Застосування цих підходів до творчості Пантелеймона Куліша дозволяє розглядати його орієнтальні твори не лише як романтичні інтерпретації екзотичного світу, а як художню модель міжкультурного діалогу, у якій відбувається осмислення місця України між європейською та східною цивілізаціями.

У сучасному українському літературознавстві дедалі активніше розвиваються дослідження художнього орієнталізму, однак творчість Пантелеймона Куліша досі не стала предметом комплексного аналізу з позицій поетики, імагології та культурософії одночасно. Переважна більшість праць присвячена або окремим художнім текстам, або історичним аспектам взаємин України зі Сходом, залишаючи поза увагою цілісну систему художніх образів, символів, культурних кодів і світоглядних концептів, що визначають своєрідність кулішевого бачення орієнтального світу.

Так, сучасна дослідниця творчості Пантелеймона Куліша Вікторія Дмитренко наголосила на тому, що звернення письменника до східної тематики було зумовлене не лише історико-культурним інтересом, а й прагненням змінити традиційну рецепцію мусульманського світу в українській культурі. На її думку, у східних поемах Куліш свідомо руйнує усталені уявлення про ісламський світ, акцентуючи на його гуманістичних та етичних засадах: «твори П. Куліша східної тематики спрямовані на спробу зміни традиційної рецепції Сходу у свідомості українців. Автор апелює до гуманістичних цінностей, якими сповнені Біблія й Коран, тобто до первісних ідеалів християнства й ісламу, наголошуючи на подібності їх основних сентенцій. У «східних поемах» письменник значно випередив свій час, проповідуючи діалог і порозуміння між представниками різних релігій» [1, с. 197].

Отже, попри значний доробок українського кулішезнавства, проблема функціонування образу Сходу як багаторівневої художньої моделі залишається недостатньо розробленою. Саме ця обставина визначає необхідність комплексного дослідження орієнтального дискурсу Пантелеймона Куліша на перетині поетики, імагології та культурософії, що й становить предмет цієї статті.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному осмисленні орієнтального дис-

курсу Пантелеймона Куліша на перетині поетики, імагології та культурософії, що дозволяє по-новому інтерпретувати його художню модель Сходу як важливий складник української літературної картини світу XIX століття.

Комплексне завдання – комплексне дослідження образу Сходу в художньому світі Пантелеймона Куліша крізь призму поетики, імагології та культурософії, а також характеристика особливостей художнього моделювання орієнтального простору в системі його історіософських, естетичних і світоглядних уявлень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення образу Сходу у творчості Пантелеймона Куліша потребує комплексного методологічного підходу, який поєднує історико-літературний, поетикальний, імагологічний та культурософський виміри. Така необхідність зумовлена тим, що орієнтальна проблематика у письменника не обмежується тематичним рівнем окремих творів, а інтегрується в цілісну художню модель світу, де взаємодіють історія, релігія, культура, національна пам'ять і морально-філософські уявлення.

У сучасному літературознавстві художній світ розглядають як цілісну естетичну систему, у якій взаємопов'язані простір, час, персонажі, система цінностей, символіка та авторська модель людини. Саме тому дослідження образу Сходу не може зводитися лише до виявлення орієнтальних мотивів чи екзотичної образності. Значно важливішим є з'ясування того, які функції виконує Схід у структурі художнього мислення Куліша, яким чином він впливає на організацію простору твору, систему персонажів і формування історіософської концепції автора.

На думку Євгена Нахліка, світогляд Пантелеймона Куліша формувався під впливом постійного пошуку рівноваги між українською національною традицією та універсальними духовними цінностями світової культури. Саме ця особливість пояснює його зацікавлення історією ісламу, арабською культурою та Османською імперією, які письменник прагнув осмислити поза межами усталених стереотипів. Водночас дослідник наголосив, що історіософські погляди Куліша не можна розглядати ізольовано від його художньої творчості, оскільки саме в ній найповніше реалізується його концепція розвитку людської цивілізації [3].

Важливим методологічним інструментом дослідження є імагологія – напрям сучасної компаративістики, що вивчає закономірності творення образу Іншого в літературі. У межах цього підходу образ араба, турка, татарина чи мусульма-

нина розглядається не як відображення історичної реальності, а як художній конструкт, сформований унаслідок культурної взаємодії, історичної пам'яті та авторської інтерпретації. Такий підхід дозволяє відмовитися від спрощеного розуміння орієнталізму як сукупності екзотичних мотивів і натомість дослідити механізми формування міжкультурного діалогу в художньому світі Пантелеймона Куліша.

У нашому дослідженні поняття «образ Сходу» розглядається не як сукупність окремих орієнтальних мотивів, а як структуротворчий компонент художнього світу Пантелеймона Куліша. Такий підхід дає змогу простежити взаємодію поетики, імагологічних моделей та культурософських концептів у формуванні авторської картини світу й по-новому осмислити місце орієнтального дискурсу в українській літературі другої половини XIX століття.

Образ Сходу посідає особливе місце в художньому світі Пантелеймона Куліша, виходячи далеко за межі традиційного для романтизму використання орієнтальної екзотики. Якщо для значної частини європейських письменників XIX століття Схід був насамперед художньою декорацією, що надавала творам незвичайного колориту, то у творчості Куліша він набуває значно глибшого змісту. Орієнтальний простір стає середовищем осмислення історії, релігії, культури та моральних засад людського буття, а відтак – одним із ключових елементів авторської моделі світу.

У літературознавчих дослідженнях неодноразово наголошувалося на широкому колі історичних і культурних зацікавлень письменника. Є. Нахлік, В. Петров, М. Жулинський та інші дослідники звертали увагу на прагнення Куліша інтегрувати українську історію до ширшого європейського й світового контексту, що закономірно зумовило його інтерес до історії ісламу, Османської імперії та арабського світу. Водночас орієнтальна проблематика здебільшого розглядалася в аспекті окремих творів, тоді як її роль у формуванні цілісного художнього світу письменника залишалася недостатньо висвітленою.

У нашому дослідженні поняття образу Сходу розуміємо як складну художню систему, що охоплює просторові, часові, персональні, символічні та аксіологічні компоненти авторської картини світу. Такий підхід дає можливість розглядати орієнтальний дискурс не лише як тематичний пласт творчості Куліша, а як один із принципів організації його художнього мислення.

Передусім привертає увагу своєрідність просторової організації орієнтального світу. У пое-

мах «Магомет і Хадиза», «Маруся Богуславка», «Дума про татарина й орапа», драмі «Байда, князь Вишневецький» та низці інших творів автор послідовно вибудовує розгалужену географію Сходу. До неї входять Аравія, Босфор, Єгипет, Мекка, Медина, Сирія, Крим, Османська імперія, Чорне море, степовий простір, які не лише локалізують події, а й формують особливу систему культурних координат. Для Куліша це не екзотичні топоніми, а осередки різних цивілізаційних традицій, що перебувають у постійній взаємодії з українською історією.

Особливістю художнього простору є його відкритість. Україна не протиставляється Сходу як абсолютно чужий світ. Навпаки, між ними існує постійний історичний, культурний й особистісний зв'язок. Саме через долі героїв, історичні конфлікти, торговельні шляхи, військові походи та міжкультурні контакти письменник демонструє, що українська історія формувалася в просторі безперервної взаємодії різних цивілізацій. Така концепція принципово відрізняється від романтичної традиції, у якій Схід часто поставав віддаленим і майже недосяжним світом.

Просторова модель Сходу найповніше розгортається в поемі «Магомет і Хадиза», де центральним орієнтальним локусом виступає Аравія. Уже на початку твору письменник створює її багатовимірний художній образ: «Аравіє! Ти, мов той бедуїна ревнивий, / Камінням та піском обгородилась, / Сховалась од чужих у затишок щасливий, / Над морем, як над дзеркалом, схилилась, / Тим раєм пишним ти, барвистим зеленіла, / Про твій оазис мореходи знали, / До тебе паруси носили їх, мов крила; / Щасливо. вони тебе прозвали / І про тебе казки дивовижні казали» [4, с. 10]. Аравія постає не як віддалена екзотична територія, а як самодостатній культурний простір із власною історією, духовною традицією та природною гармонією.

Не менш показовою є репрезентація Криму та Османського світу. У творчості Куліша вони зберігають історичну пам'ять про воєнне протистояння, полон, козацькі походи, однак не зводяться лише до простору конфлікту. Автор послідовно уникає однозначної опозиції «свій – чужий», натомість демонструючи складність і суперечливість взаємин між українським та мусульманським світами. Саме тому орієнтальний простір функціонує як місце культурного контакту, де історична пам'ять поєднується з можливістю взаємного пізнання.

Просторова організація художнього світу Куліша нерозривно пов'язана з рухом персонажів. Подорожі, військові походи, паломництва, виму-

шене перебування в чужому краї чи повернення на батьківщину формують особливу динаміку тексту. Простір постає не статичною декорацією, а активним чинником сюжетного розвитку, що визначає духовну еволюцію героїв і зміну їхніх світоглядних орієнтирів.

Важливою ознакою поетики є також відкритість просторової моделі. Україна, християнський Схід, мусульманський світ і європейський культурний простір не існують як замкнені системи. Навпаки, письменник вибудовує між ними численні історичні та духовні зв'язки. У цьому виявляється одна з провідних особливостей його художнього мислення – прагнення осмислити історію України як частину ширшого цивілізаційного процесу.

Таким чином, просторова модель Сходу у творчості Пантелеймона Куліша виконує структуро-творчу функцію. Вона формує художню логіку творів, визначає характер міжкультурної взаємодії та стає важливим засобом реалізації авторської історіософської концепції. Саме через просторову організацію письменник долає спрощене протиставлення «Схід – Захід» і пропонує складнішу модель культурного співіснування: «Обгородимо Вкраїну, / Зробим Божим раєм, / Віру вірою покинем / І звичай звичаєм. / І сей рай від супостата / Буде ваш, султана, / Рідного по Бозі брата / І слуги, Османа» [4, с. 110].

Суттєву роль у моделюванні образу Сходу відіграє символіка. Простір пустелі («песковий степ» у «Думі про татарина й орапа»), дорога, зоряне небо, світло, меч, храм, вода, сад, гора функціонують не лише як елементи художньої образності, а й як носії культурної пам'яті. Кожен із цих символів набуває додаткових значень залежно від контексту твору, поєднуючи біблійну, ісламську та романтичну традиції. Саме через систему символів письменник створює універсальний художній простір, у якому взаємодіють різні духовні культури.

Серед орієнтальних творів Пантелеймона Куліша саме поема «Магомет і Хадиза» найповніше репрезентує авторську концепцію мусульманського світу. На відміну від історичних творів, у яких східний простір найчастіше постає крізь призму військового чи політичного протистояння, ця поема переносить акцент на духовні витоки ісламу, що принципово змінює характер художньої репрезентації Сходу.

Уже сам вибір центрального персонажа є показовим. Куліш звертається до постаті пророка Магомета не як до історичного супротивника християнської цивілізації, а як до засновника світової релігії, духовного реформатора та морального авторитета. Такий підхід був нетиповим для значної частини української літератури XIX століття, у якій мусульманський світ

здебільшого асоціювався з воєнними конфліктами, татарськими нападами або турецькою неволею.

Магомет у Куліша не є персонажем, побудованим за принципом конфесійної полеміки. Автор прагнув розкрити його передусім як особистість, здатну до духовного вибору, внутрішньої боротьби та моральної відповідальності.

Водночас поема не ідеалізує ісламський світ. Художня логіка твору значно складніша. Куліш вибудовує простір, у якому різні релігійні традиції не заперечують одна одну, а вступають у своєрідний культурний діалог. Саме ця особливість дозволяє говорити про формування в поемі імагологічної моделі Іншого, заснованої не на протиставленні, а на прагненні зрозуміти чужу духовну традицію.

Особливого значення в поемі набуває образ Хадизи, функція якого не обмежується роллю дружини пророка. Вона постає духовною опорою Магомета та символом моральної істини, адже саме її віра й підтримка сприяють утвердженню пророчої місії героя. Недаремно Куліш називає її «звільною на Востоці», «новоявленою зорею правди», підкреслюючи її виняткову роль у духовному становленні Магомета: «Не помилилася вона в своїм пророці, / Благовістителі любові й одради, / Гонителі в людях олжі, лукавства, зради...» [4, с. 19]. У такий спосіб письменник наділяє Хадизу не лише індивідуальними рисами, а й символічним змістом. Вона виступає носієм гуманістичних цінностей, уособлюючи любов, вірність і духовну мудрість, що поєднують земний і сакральний виміри художнього світу.

Художня репрезентація Сходу у творчості Пантелеймона Куліша не обмежується історичними чи етнокультурними реаліями. У процесі осмислення арабського та мусульманського світу письменник формує власну культурософську концепцію, у центрі якої перебуває проблема духовного розвитку людства, взаємодії цивілізацій і моральної відповідальності людини перед історією. Саме тому образ Сходу набуває значення універсального культурного коду, через який автор інтерпретує не лише минуле, а й сучасність.

Особливого значення набуває проблема міжкультурного діалогу. Попри відтворення історичних конфліктів між християнським і мусульманським світами, Куліш не зводить їх до непримиренної опозиції. Навпаки, художня логіка його творів свідчить про прагнення віднайти ті моральні й духовні засади, які є спільними для різних цивілізацій. Саме тому письменник відмовляється від спрощеної моделі протиставлення «свій – чужий», натомість пропонує складнішу концепцію взаємопізнання культур.

Письменник не ідеалізує ні Схід, ні Захід, усвідомлюючи суперечливість історичного розвитку

кожної цивілізації. Проте саме через зіставлення різних культур він прагне показати можливість духовного порозуміння, заснованого на взаємній повазі та пізнанні культурної спадщини один одного.

У цьому контексті образ Сходу виконує не лише художню чи історичну функцію, а й стає одним із ключових елементів авторської історіософської концепції. Осмислюючи арабський світ, ісламську традицію та османську історію, Куліш одночасно розмірковує над місцем України в системі світових цивілізацій, над шляхами її культурного розвитку та можливостями міжкультурного діалогу. Саме тому орієнтальний дискурс письменника слід розглядати як важливу складову його загальної концепції історії та культури, що істотно розширює традиційне уявлення про тематичні обрії української літератури другої половини XIX століття.

Отже, образ Сходу посідає важливе місце в художньому світі Пантелеймона Куліша й виконує значно ширші функції, ніж відтворення історичних подій чи використання орієнтального колориту. У творчості письменника він постає як структуротвірний компонент авторської картини світу, що формується через взаємодію просторових, часових, образних та аксіологічних елементів.

Поетика образу Сходу ґрунтується на цілісній системі хронотопу, символіки та художніх деталей, які забезпечують багаторівневу репрезентацію східного культурного простору. Орієнтальний світ у творчості Куліша не є екзотичним тлом, а виступає самодостатнім середовищем духовного, історичного й культурного буття.

Імагологічний аналіз дозволив виявити складну систему художніх репрезентацій арабського, турецького й татарського світів. Письменник відходить від спрощених етноконфесійних стереотипів, характерних для частини європейської романтичної традиції, натомість

вибудовуючи образ Іншого як повноцінного суб'єкта історії та культури. Особливого значення набувають образи Магомета й Хадизи, через які реалізується авторське осмислення моральних основ духовного лідерства, людської гідності та культурної спадкоємності.

Дослідження культурософського виміру засвідчило, що образ Сходу є одним із ключових засобів реалізації історіософської концепції Пантелеймона Куліша. Через осмислення історії ісламу, міжцивілізаційних контактів і духовних цінностей різних народів письменник пропонує модель культурного діалогу, яка долає бінарну опозицію «Свій – Чужий» та утверджує ідею взаємопізнання культур як необхідної умови історичного поступу.

Висновки. Отже, комплексний аналіз поетики, імагології та культурософії дає змогу розглядати образ Сходу не як периферійний тематичний компонент творчості Пантелеймона Куліша, а як один із визначальних принципів організації його художнього світу, що істотно розширює уявлення про світоглядні й естетичні засади письменника та відкриває нові перспективи для сучасного кулішезнавства.

Перспективним напрямом подальших досліджень видається комплексне вивчення орієнтального дискурсу Пантелеймона Куліша в широкому компаративному контексті, зокрема його зіставлення з творчістю українських, польських та інших європейських письменників XIX століття. Важливим є також дослідження інтертекстуальних зв'язків орієнтальних творів Куліша з біблійною та коранічною традиціями, а також із західноєвропейським літературним орієнталізмом. Окремі уваги потребує мовно-стилістичний аналіз репрезентації мусульманського світу, що дасть змогу глибше простежити особливості формування авторської моделі культурного діалогу та її місце в історії української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитренко В. Рецепція Сходу у творчості Пантелеймона Куліша. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. 2020. Вип. 14. С. 191–197. DOI: https://doi.org/10.31812/world_lit.v14i0.3818
2. Куліш П. Твори в двох томах. Т. 2. Поеми. Драматичні твори. Київ: Наукова думка. 1998. 765 с.
3. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: Наукова монографія: У 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Літературознавчі студії». Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2017. Т. 2: світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Вип. 12. 462 с.
4. Петров В. Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки. Київ: 3 друк. Всеукр. акад. наук. Т. 1.: Життя. Ідеологія. Творчість. 1929. VI. 571 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026